

AXC yarandığı gündən bütün vətəndaşlarının hüquqlarının müdafiəsini bəyan etdi. Bu, öz əksini Azərbaycanın İstiqlal Bəyannaməsində də tapdı: "Böyük Rusiya inqilabının gedişində Rusiyada rus qoşunlarının Zaqafqaziyani tərk etməsinə gətirib çıxaran və dövlət orqanizminin ayrı-ayrı hissələrini dağıdan siyasi quruluş meydana gəldi. Öz gücləri hesabına Zaqafqaziya xalqları Zaqafqaziya demokratik respublikasını yaratdılar. Fəqət, siyasi hadisələrin sonrakı gedişində gürcü xalqı Zaqafqaziya Federasiyasının tərkibindən çıxıb müstəqil Gürcüstan Demokratik Respublikası yaratmaq qərarına gəldi.

Rusiya və Osmanlı imperiyası arasında yaranan müharibənin dayandırılması ilə əlaqədar olaraq Azərbaycanın indiki siyasi vəziyyəti, həmçinin, ölkədə yaranmış hədsiz anarxiya Zaqafqaziyasının cənub və şərq qismini təşkil edən Azərbaycana daxili və xarici vəziyyətdən çıxarmaq naminə öz dövlətini yaratmağı hökm edir. Yuxarıda sadalananların əsasında xalq səsverməsi yolu ilə seçilən Azərbaycan Müsəlman Milli Şurası bütün xalqa bəyan edir:

1. Azərbaycan tam hüquqlu və müstəqil dövlətdir. O, Zaqafqaziyasının cənub və şərq hissələrindən ibarətdir. Ali hakimiyyət Azərbaycan xalqına məxsusdur.

2. Müstəqil Azərbaycanın siyasi quruluşu forması demokratik cumhuriyyətdir.

3. Azərbaycan Demokratik Cumhuriyyəti beynəlxalq birləşmənin bütün üzvləri ilə, xüsusilə həmsərhəd xalqlar və dövlətlərlə dostluq əlaqələri yaradacaq.

4. ADC öz sərhədləri daxilində millətdən, dinindən, ictimai vəziyyəti və cinsindən asılı olmayaraq, bütün vətəndaşlara tam vətəndaşlıq və siyasi hüquqlar verir.

5. ADC onun ərazisində yaşayan bütün xalqların sərbəst inkişafına şərait yaradacaq.

6. Məclisi-müəssisənin çağırılmasına qədər Azərbaycanda ali hakimiyyət xalqın səsvermə yolu ilə seçdiyi Milli Şura və Milli Şuranın qarşısında cavabdeh olan Müvəqqəti hökumət sayılır. Həmin gün mayın 28-də aşağıdakı tərkibdə Müvəqqəti hökumət təşkil olunmuşdur. F.Xoyski Nazirlər Şurasının sədri və daxili işlər naziri, Xosrovpaşa bəy Sultanov hərbi nazir, Məmməd Həsən Hacınski xarici işlər naziri, Nəsimbəy Yusifbəyli maliyyə və sənaye naziri, Xəlilbəy Xasməmmədov ədliyyə naziri, Məmməd Yusif Cəfərov ticarət və sənaye naziri, Əkbər ağa Şeyxülislamov nəqliyyat, poçt və teleqraf naziri, Cəməlbəy Hacınski dövlət nəzarəti. Müvəqqəti hökumətin başçısı F.Xoyski radioteleqrafla tarixdə ilk dəfə olaraq müsəqəqil Azərbaycan Cümhuriyyətinin yaranmasını xarici dövlətlərin başçılarına bildirdi.

1918-ci ilin dekabrın 7-də birinci Azərbaycan parlament öz işinə başladı. Beynəlxalq Versal sülh konfransında iştirak etmək üçün 1919-cu il yanvarın 8-də Azərbaycan diplomatik missiyasının tərkibi elan olundu. Heyətin sədri Əlimərdan bəy Topçubaşov, üzvləri isə M.H.Hacınski, Ə.Şeyxülislamov, Ə.Ağayev, M.Məhərrəmov, M.Mehdiyev və C.Hacıbəyli təsdiq edildi. Azərbaycan istiqalyyətinin qorunub möhkəmləndirilməsi, torpaqların pulsuz, haqqı ödənilmədən kəndlilərin arasında bölüşdürülməsi, torpaq üzərində xüsusi mülkiyyət hüququnun tanınması, 8 sa-

atlıq iş günü və başqa vəzifələr irəli sürüldü.

Bitərəf demokratlar fraksiyasının tərkibində Ə.M.Topçubaşov, F.Xoyski, B.Cavanşir, C.Lənkaranski kimi 16 nəfər tanınmış siyasi xadim birləşmişdi. Bu fraksiya Müsavat fraksiyası ilə ittifaqda işləyirdi. Fraksiya adından çıxış etmiş Q.Əhmədzadə bitərəf demokratların mübarizə apardığı vəzifələr sırasında xüsusi yeri Azərbaycanın müstəqiliyi probleminə həsr etmişdi. Daha sonra fraksiya qüdrətli ordu yaratmaq, demokratik və parlamentli respublika formasında xalq hakimiyyətini möhkəmlətmək, geniş sosial islahatlar həyata keçirmək (o cümlədən, kəndlilərə torpaq sahəsi vermək), söz, vicdan, mətbuat, ittifaqlar və s. azadlıqları təmin etmək, vergi yükünün əsas ağırlığının varlıların daşması, qonşu xalqlarla dinc yanaşı yaşamaq, azlıqda qalan millətlərin hüquqlarını qorumaq, müəssisələr məclisi çağırmaq vəzifəsi irəli sürüldü. İttihad partiyasının parlamentdə 11 nümayəndəsi var idi. Müsavat fraksiyasının (partiyasının) əsas rəqibi hesab edilirdi. Fraksiyanın sədri Q.Qarabəyli idi.

Hərəsinin beş üzvü olan Müsəlman sosialistlər ittifaqı və hümmətçi menşeviklər fraksiyasının bəyannamələrində qoyulan məsələlər bir-birinə bənzəyirdi. Əsas vəzifələr müəssisələr məclisin tezliklə çağırılması, Qərbi Avropaya parlament heyətinin göndərilməsi, 8 saatlıq iş günü, qadın məsələsi, aqrar proqramı həyata keçirmək üçün aqrar komissiyasının yaradılması və sairədən ibarət idi.

N.Nəsimbəyadənin fikrincə, Azərbaycanın istiqalyyəti Avropa ölkələri tərəfindən tanındı. Avropa dövlətləri və xalqları Azərbaycan adlı bir ölkənin mövcud olduğunu bildi, bu zəngin ölkənin azadlığa təşne olan əhalisinin azad xalqlar sırasında yer tutmağa layiq olduğunu təsdiq etdi. Qonşu ölkələrlə (Ermə-

salmaq və dağıdılmış iqtisadiyyatını bərpa etmək sahəsində xeyli işlər görüldü. 1918-ci ilin martında dağıdılmış neft sənayesi və Bakı Batum neft kəməri bərpa edildi. Bakı-Culfa demiryolunun çəkilişi sürətləndirildi. Azərbaycan Dövlət Bankı yaradıldı, kənd təsərrüfatı üçün xırda kredit bankları açıldı, şəhərlərdə əmanət kassaları şəbəkəsi bərpa edildi.

AXC hökumətinin öz vətəndaşlarına mühacirətində bütün Azərbaycan xalqının və digər xalqların hüquq bərabərliyindən bəhs edilir:

Azərbaycan vətəndaşları! Bir sənə bundan əqdəm məbuslarınızın rəyi və arzusu məcbincə, Azərbaycan xalqı müstəqil yaşayış tərqiyyə qəddəm qoydu. 1919-cu sənəsi mayın 28-i Azərbaycan Cümhuriyyətinin milli bayramıdır. Öylə bir bayram ki, onun xatiri Ümum-Azərbaycan vətəndaşları üçün daim möhtərəm və müqəddəs sayılacaqdır. Çünki kəndi dövlətinizin milli bayrağı altında keçmiş olduğunuz bir sənəlik azad və zəhmətli həyatınız Azərbaycanın böylə tarixi bir günü olduğunu Sizə sözdən artıq izah edir. Siz çarizmin ən ağır tarixini keçirmişsiniz. O, sizin ən gözəl həyatınızı, mədəniyyət və müqəddəs əməllərinizi ayaqları altında tapdemiş və məhv etmək istəmişdir. Biz hər bir hüquqdan və mədəni tərəqqiyatdan və ən ibtidai siyasətdən belə məhrum olmuşduq. Bizim gözəl arzularımız qəti surətdə əzilir və ayaqlar altına alınırdı. Sizin nəzərlərinizdən bolşevik hərə-mərcliyi, onun o mənhus dövrü keçmişdir. Kəndi evlərinizin talan və qarət edilib, uşaqlar və qadınlarımızın böyük fəlakət və müsibətlərə düşdüyünü və təhəmmül etdiyini gördünüz.

Qan deryasında qutəvər olan Azərbaycan türk milləti kəndi müqəddəratını öhdəsinə alaraq, özbaşına buraxılmışdır.

O, mətanəti - qəlb və əzmi qəti

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu**

KİVDF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığının artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti və milli azlıqların hüquqları

nistan və Rusiya istisna olmaqla) məhruban münasibətlər yarandı.

Dövlət orqanlarının ana dilinə keçməsi ilə yanaşı, ictimai həyatın milliləşdirilməsinə başlandı. Milli kədr çatışmazlığı problemini həll etmək üçün məktəblər və kurslar açıldı. Azərbaycan Ordusu və hərbi Donanmasının yaradılması ən vacib işlərdən oldu.

Azərbaycan torpaqlarının ərazi bütövlüyünü qoruyub-saxlamaq sahəsində Azərbaycan hökuməti əzmlə mübarizə aparırdı. Azərbaycan Demokratik Respublikasının ərazisi 97,3 min kv. km. idi. Bundan başqa 15,6 min kv. km-lik Azərbaycan torpaqları (Borçalı, Qarayazı, Siğnax, Şərur-Dərələyəz, Yeni Bəyazid və s.) Gürcüstan və Ermənistanla mübahisəli ərazi sayılırdı və milli hökumət bu əraziləri ana vətənə qovuşması uğrunda mübarizəni davam etdirirdi. Ölkənin inzibati-ərazi quruluşu yeni şəraitə uyğun olaraq dəyişdirildi. Qarabağda erməni iğtişalarını yatırtmaq və Ermənistanın əlini bu torpaqlardan kəsmək üçün burada xüsusi valilik yaradıldı, yerli emənilərə mədəni sahədə muxtariyyət verildi.

Ölkənin maliyyəsinə qaydaya

ilə istiqal qəddənək yaşayır. Və bilaxirə müstəqil və azad yaşamaq yolu arayıb, ona rəvan oldu. Öylə bir yol ki, onu ümumçahanın əzilmiş və döyülmüş millətləri tutmuşdu. Bu bir sənə ərəz müddətində biz yorulmadan işlədik və bu işlədiyimiz ilə dövlətimizi möhkəmləşdirərək, cəmətimizin aşağı sinfinə milli dövlət təşkil hissini düşündürdük və göstərdik ki, cəməət və millət məbuslarının gətirdikləri yol doğru və xalqın azad fikir və məsləkədir. Bu az vaxt zərfində Azərbaycan türkləri kəndlərinin müstəqil və azad yaşamağa layiq olduqlarını gözəl surətdə göstərib və dövlət təşkilinə istedad və qabiliyyət yetirdiklərini isbat etdilər. Bunun sayəsində isə şimdiki məmləkətdə insanı məmnun edəcək bir dərəcədə nizam və asayiş hökm fərmandır. Dövlətin fəaliyyəti isə bir dəqiqə də olsa, təxir etməyib haman hökumət işlərində davam etməkdədir. İnkilabın bizə vermiş olduğu səmərəsi mühafizə edilmək ilə bərabər, indi Məclisi Məbusan seçkiləri ərəfəsindəsiniz. Bu məclisdə Azərbaycan milləti kəndi fikir və rəyini aşkar edəcəkdir. İstiqlaliyyəti müdafiə və mühafizə etmək ümumazərbaycan xal-

qının müqəddəs vəzifəsidir.

Azərbaycan vətəndaşları! Təhlükə və təhdid hələ dəf olunmamışdır. Bizim üzərimizə qara buludlar gəlməkdədir. Bizim daxildəki hərəkatımız, nizam və asayişimiz təmin edilər isə istiqaliliyyətimizi təhdid edən qüvvələrə yol verməz və rahat və azad yaşamağa malik olarsız.

Azərbaycan vətəndaşları!

Mayın 28-i böyük və ümumi bir bayram hesab edilməlidir. Bu gündə bilafərq millət hər kəs özünü müsavi hüquqla Azərbaycan vətəndaşı hiss etməlidir. Bu gün ümumçahan millətlərinin ədalət üzrə olan və ixtiyaratının təmin edilən günlərindən bir gündür.

Azərbaycan millətinin ittihad və ittifaqına istinad edərək və buna ümidini izhar etməklə hökumət Azərbaycan Cümhuriyyətinin ikinci sənəsinə qəddəmnihad olur.

Ümumazərbaycan vətəndaşlarının qüvvə və müavinətinə ümid ilə hökumət onları dövlət bayramı ilə təbrik edir.

N.Nəsimbəyadə AXС-nin devrilməsinin səbəblərini göstərmişdir: Milli hakimiyyətin Vətən və millətə xidməti təbii idi. Bir əsrlik müstəmləkə zülmündən hələ özünə gəlmə-

miş millətin aparıcı qüvvələrinin təmsil olunduğu Azərbaycan hökumətinin səhvləri də eyni dərəcədə təbii idi. Dövlətçilik işindən yadırgadılmış və ekstremal şəraitdə müstəqil dövlət yaratmaq işini boynuna götürmüş milli qüvvələrin təcrübəsizliyi, hətta siyasi sadələşməni sonrakı faciələr üçün əlverişli zəmin yaratdı. Milli dövləti daxilən möhkəmlətmək çağırışlarına (Fətəli xan Xoyski, Şəfi bəy Rüstəmbəyli və b.) baxmayaraq, gənc Azərbaycan demokratiyası demokratiya aludəçiliyi ilə destruktiv (pozucu) qüvvələrin əl-qol açmasına şərait yaratdı. Bu qüvvələrin tam olmayan siyahısına Ermənistan fitnəkarları və daxildəki erməni şeytanları, Türkiyə kommunistləri və hərbi əsirləri və əlbəttə ki, "sapı özümüzədən olan baltalar" daxil idi. Məhz onların birgə işi nəticəsində 1920-ci il aprelin 1-də M.Yusifbəyli hökuməti istefa verməyə məcbur oldu. Təxminən bir aylıq hökumət böhranı şəraitində XI ordunun yürüşü Azərbaycan Demokratik Respublikasının tarixə çevrilməsinə səbəb oldu.

**Vahid Öməröv,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru**